
Вчені та наукові спільноти

Олександр Ілліч Ахієзер (до 100-річчя від дня народження)

О.І. Ахієзер — видатний український фізик-теоретик, академік НАН України (1964), який прославив науку України не тільки своїми фундаментальними результатами, але і створеною відомою та авторитетною науковою школою. Він народився 31 жовтня 1911 р. у Черикові (Білорусь). Закінчив Київський політехнічний інститут (1934) і з того ж року почав працювати в Харківському фізико-технічному інституті (в 1938—1988 рр. — керівник відділу, в 1944—1952 рр. — водночас у Лабораторії №2 АН СРСР), в 1940—1975 рр.— також завідувач кафедри, професор Харківського університету. Помер 4 травня 2000 р.

Дослідження О.І. Ахієзера присвячено ядерній фізиці, квантовій електродинаміці, фізиці елементарних частинок, фізиці плазми, магнітній гідродинаміці, теорії твердого тіла, магнетизму, історії й філософії фізики. Він розвинув теорію розсіяння фотона фотоном в області високих енергій і теорію когерентного розсіяння фотона в полі ядра. З І.Я. Померанчуком виконав піонерські дослідження з розсіяння повільних нейтронів кристалами, передбачив «холодні» нейтрони (1941), побудував теорію резонансних ядерних реакцій (1948) і теорію дифракційного розсіяння швидких заряджених частинок ядрами (1949). У 1955 р. з О.Г. Ситенком передбачив ефект дифракційного розщеплення дейтрона і дав його теорію. Зробив внесок у теорію лінійних прискорювачів електронів і важких частинок. Побудував теорію радіаційних поправок до низки квантово-електродинамічних ефектів в області високих енергій. Виконав значний цикл робіт з електродинаміки адронів, зокрема з М.П. Рекалом сформулював правило еквідистантності для різних електромагнітних характеристик адронів (1964), модель кварків узагальнив на електромагнітні процеси за участю адронів, установив кваркову структуру фотона.

Розвинув електродинаміку плазми, передбачив (1948) з Я.Б. Файнбергом пучкову нестійкість плазми, з Г.Я. Любарським та Р.В. Половіним встановив критерій стійкості магнітогідродинамічних хвиль. Сформулював (1946) концепцію магнонов, на основі якої передбачив (1956) з В.Г. Бар'яхтаром та С.В. Пелетмінським магнітоакустичний резонанс і побудував (1959) теорію кінетичних, релаксаційних і високочастотних процесів у феродіелектриках. Виконав основоположні роботи з теорії поглинання звуку в діелектриках і металах. Побудував (1957) теорію поглинання ультразвуку в металах (разом з М.І. Кагановим і Г.Я. Любарським), що започаткувала дослідження з електронної акустики в СРСР.

Людина талановита, величезної ерудиції, невичерпної енергії, оптимізму, працездатності, незвичайної привабливості й

**О.І. Ахієзер, О.Г. Ситенко, В.Г. Бар'яхтар і Ю.О. Храмов
у Києві на Андрієвському узвозі (1982)**

доброти, товариський, дотепний, сам тонко розуміючий жарг, умів правильно визначити найперспективніші напрямки розвитку фізики. Подібно до свого вчителя Л.Д. Ландау, він став притягальним центром для здібної молоді. З початку 50-х років активно формується його наукова школа фізиків-теоретиків. У перекладі з давньоєврейської його прізвище буквально перекладається, як «брат допомоги» (Ахі — *брат*, Езра, езер — *допомога*), що якнайкраще відповідає суті його людської та вчительської вдачі — допомагати молодим талановитим учням ставати фізиками-професіоналами. Завдяки цьому О.І. Ахієзер створив велику й широкопрофільну наукову школу, яку представляють акад. АН України О.С. Бакай, В.Г. Бар'яхтар, Д.В. Волков, С.В. Пелетмінський, О.Г. Ситенко, Я.Б. Файнберг та М.Ф. Шульга, чл.-кор. АН України К.М. Степанов і П.І. Фомін, доктори наук О.І. Ахієзер, Ю.А. Бережний, Г.Я. Любарський, С.В. Малеев, І.П. Мірінков, Р.В. Половін, В.А. Попов, М.П. Рекало, М.А. Савченко, Н.А. Хіжняк, Н.Л. Цінцадзе, Л.А. Шишкін, Я.С. Шифрін, А.А. Яценко та ін.

У школі проводилася велика робота з написання книг та оглядів з різних проблем сучасної теоретичної фізики. Широковідомі монографії, написані О.І. Ахієзером зі своїми найближчими колегами та учнями, на яких виховувалося багато фізиків. Показова

географія школи. Крім Харкова, де перебувало основне ядро школи, її представники працюють в Москві, Ленінграді, Києві, Донецьку, Тбілісі, Новосибірську. Багато учнів О.І. Ахієзера мали або мають уже власних учнів, а В.Г. Бар'яхтар, Д.В. Волков, О.Г. Ситенко і Я.Б. Файнберг створили свої наукові школи, тим самим підтвердивши репутацію О.І. Ахієзера, що існує в харківському фізичному фольклорі, як «учителя вчителів».

В останню третину свого життя О.І. Ахієзер написав низку яскравих праць з історії фізики — «Біографія елементарних частинок», «Еволюція фізичної картини світу», «Розвивається фізична картина світу», нариси про Л.Д. Ландау, М.М. Боголюбова, Я.І. Френкеля, І.Я. Померанчука та ін. Він був активним автором журналу «Наука та наукознавство», в якому побачили світ його публікації з учнями про І. Ньютона та А. Ейнштейна.

О.І. Ахієзер був лауреатом Державної премії України (1986), заслуженим діячем науки України (1986), його удостоєно іменними преміями Л.І. Мандельштама (1948), М.М. Боголюбова (1995), І.Я. Померанчука (1998) та О.С. Давидова (2000). Його ім'ям названо Інститут теоретичної фізики Харківського фізико-технічного інституту.

Пам'ять про цю незвичайну людину, яскравого вченого і вчителя збережеться в науковій спільноті назавжди.

Ю.О. Храмов